

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het theater van de nieuwe orde : een onderzoek naar het drama van Nederlandse nationaalsocialisten

van der Logt, A.P.A.M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Logt, A. P. A. M. (2008). *Het theater van de nieuwe orde : een onderzoek naar het drama van Nederlandse nationaalsocialisten*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Analyses en bijlagen bij hoofdstuk 1

Bijlage 1: Biografische lijst van enkele in dit onderzoek voorkomende personen

Karel Baars (*Amsterdam, 29 juli 1892 - †Amsterdam, 26 april 1952) debuteerde in 1912 bij het gezelschap van Colnot en Poons en was sindsdien vooral verbonden aan het volkstoneel en reizende gezelschappen. Hij was getrouwd geweest met de actrice/cabaretière Coba Sodekamp. In de jaren dertig speelde hij o.a. bij het gezelschap Anton Verheyen (1935/36), het Noordelijk Tooneelensemble (1935/37) en het gezelschap Nooij (1937/38). Na het NHT speelde hij bij Verenigd Tooneel in de voorstelling *Vrouwentemmers* van Maurice Hennequin.

Sinds december 1936 was hij lid van de NSB. In mei 1940 werd hij gearresteerd en vastgehouden op het bureau Stadhouderskade in Amsterdam. Eind oktober 1944 vertrok hij door bemiddeling van het DVK met het gezelschap Het Haagsch Tooneel naar Duitsland om voor Nederlandse en Vlaamse arbeiders op te treden. Hij maakte daar op 15 januari 1945 het bombardement van Magdeburg mee.

Begin februari 1945 was hij weer terug in Nederland en eind maart 1945 trad hij op in de Groningse Stadsschouwburg. Op 21 juni 1945 werd Baars daar gearresteerd.

Martien Beversluis (pseudoniem van M.B. Versluis, * Barendrecht 28 maart 1898 - † Vrouwenpolder, 18 februari 1966) schreef eind jaren twintig sociaal geëngageerde poëzie. Na het afbreken van zijn studie Nederlands en een baan als vertegenwoordiger in thee werd hij op aanraden van G.J. Zwertbroek aangenomen als literair medewerker bij de VARA, waar hij de zondagse radiatorubriek Internationale Socialistische Poëzie verzorgde. In 1934 werd hij vanwege zijn radicale ideeën ontslagen en hij zocht daarna toenadering tot de communistische partij. Hij maakte deel uit van het 'Comité van Kunstenaars en Intellectueelen', een internationaal comité dat door de communistische Duitse uitgever Willy Münzenberg was opgericht. De leiding van de Nederlandse afdeling berustte bij de auteur Frans Coenen. Het comité wilde Münzenberg helpen bij de totstandkoming van een bruinboek tegen de Hitlerterreur. Via omzwervingen in protestantse en katholieke kring was Beversluis op 20 april 1940 aanwezig bij de oprichting van Nationaal Front, dat hij in januari 1941 inruilde voor de NSB. Maar ook daar vertrok hij met ruzie en hij werd begunstigend lid van de Germaansche SS. In 1944 werd hij benoemd tot burgemeester van Veere. Na de oorlog beriep hij zich op het feit dat zijn collaboratie vooral werd ingegeven door een opportunistische houding en de sociaaleconomische cultuurpolitiek van de nationaalsocialisten, waardoor hij verzekerd was van een goed salaris. Het waren argumenten die minder zwaar wogen en hem een minder besmettelijk imago opleverden. Beversluis werd tot 6 mei 1965 het recht ontzegd een journalistieke functie uit te oefenen, op 8 oktober 1948 mocht Beversluis echter weer literatuur publiceren.

Frits van Genechten was de zoon van nazikopstuk Robert van Genechten en lid van de Nationale Jeugdstorm. In 1942-1943 stond hij als student ingeschreven bij de Rijksuniversiteit Utrecht. In november 1944 werd hij bij een razzia opgepakt en hij moest met andere NSB'ers puin ruimen en verdedigingswerken aanleggen in Arnhem. In maart 1945 kreeg hij een ongeluk waardoor hij met een hersenschudding werd opgenomen in een ziekenhuis in Ede. Na de bevrijding werd hij voor korte tijd geïnterneerd, maar in mei 1946 werd hij vrijgelaten op voorwaarde dat hij onder toezicht kwam van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten. De directeur van het centrale bureau, mr. Jaap le Poole, nam hem geruime tijd in zijn huis op. Van Genechten overleed op 24 of 25-jarige leeftijd op 27 oktober 1949 aan de gevolgen van een ongeluk. Een sierijzer van 5 kilo raakte door de najaarsstorm van 26 oktober los van het huis op de Nassaulaan 23 in Den Haag op het moment dat Van Genechten daar juist passeerde.¹

Tobie Goedewaagen werd op 15 maart 1895 in Amsterdam in een welvarend gezin geboren, zijn vader was oprichter en directeur van de Amsterdamse Incassobank. Na het

gymnasium studeerde hij korte tijd Nederlands en kunstgeschiedenis in Amsterdam. Onder invloed van zijn moeder koos hij in 1916 voor wijsbegeerte in Utrecht, waar hij in 1923 cum laude promoveerde op het proefschrift: *De logische rechtvaardiging der zedelijkheid bij Fichte, Schelling en Hegel*. Twee jaar later werd hij benoemd tot privaat-docent in de geschiedenis van de post-Kantiaanse wijsbegeerte aan de universiteit van Utrecht. Tot zijn grote droefenis werd hij in 1932 gepasseerd voor het ambt van hoogleraar. In 1933 sloot hij zich aan bij het Verbond voor Nationaal Herstel. Goedewaagen kwam een jaar later in aanraking met de Groot-Nederlands gedachte door het lezen van het tijdschrift *Dietbrand* en zijn lidmaatschap van de Dietsche Bond. In de zomer van 1935 liet hij zich door een Hamburgse hoogleraar overtuigen van het gelijk van het nationaalsocialisme. Zijn mensbeeld laat zich als volgt omschrijven: 'In zijn ogen was de mens een gemeenschapswezen en hij kon dus alleen dan "waarachtig mens" zijn, als hij zich in zijn denken en handelen zou richten op die gemeenschap.'² Deze overtuiging vormde de basis voor zijn socialisme. Het jaar daarop had hij een ontmoeting met Mussert en werd hij medewerker van *Nieuw Nederland*, het theoretische tijdschrift van de NSB. Na zijn studiereis met Robert van Genechten door Duitsland en Oostenrijk in 1938 werd hij overtuigd nationaalsocialist.

Via het nationaalsocialistische georiënteerde Genootschap Constantijn Huyghens maakte Goedewaagen in hetzelfde jaar kennis met cultuurpolitieke vraagstukken. De westerse cultuur kon volgens hem alleen door een radicale omwenteling van een dreigende ondergang worden gered. Die omwenteling bestond uit een samengaan van een nieuwe geest, het herstel van traditionele waarden en een nationaal gevoel. In 1939 werd hij redacteur van het nationalistische weekblad *De Waag*.

Kort na de Duitse inval werd hij op last van de Nederlandse overheid geïnterneerd, waarna hij zich in de zomer van 1940 aansloot bij Musserts NSB. In zijn autobiografie, na de oorlog in gevangenschap geschreven, verklaarde hij dat zijn korte gevangenschap hem van toeschouwer tot activist had gemaakt.³ In tegenstelling tot zijn medegevangenen was hij niet uit op wraak, hij wilde actief meewerken aan de nationaalsocialistische opbouw van Nederland, maar wel op een basis die het Nederlandse volk zou kunnen aanvaarden. Dat de nationaalsocialisten een minderheid vormden in de Nederlandse samenleving was voor Goedewaagen een extra stimulans: 'Ik zag nu plotseling een kans, ons volk uit de apathie en de versplintering, waarin het vóór 1940 verkeerde op te heffen.'⁴ Hij was overtuigd van de nog generaties voortdurende suprematie van Duitsland in Europa. Toch dacht hij niet aan een 'Anschluß', zijn voorkeur ging uit naar een economisch, militair en politiek en in mindere mate cultureel en geestelijk 'aanleunen' bij het Derde Rijk. Zijn lidmaatschap van de NSB was voor Goedewaagen tevens een middel om te ontsnappen aan het intellectuele isolement, waarin hij sinds de jaren dertig verzeild was geraakt.

Mussert benoemde hem tot persleider en in begin 1941 tot hoofd van de afdeling Hoger Onderwijs van het Opvoedersgilde van de NSB en tot gemachtigde in bijzondere dienst. Cultureel gezien was de NSB een onbeschreven blad papier, aldus Goedewaagen, 'In het algemeen kan men wel zeggen, dat de NSB'er op het gebied der cultuur (...) geen primaire belangstelling heeft. Zijn politieke wil staat ietwat onwennig tegenover deze sfeer der schoonheid, tegenover de belangeloze belangstelling en het beschouwende karakter van alle cultuur. Populair gezegd: hij heeft voor dat alles niet heel veel tijd, zolang hij midden in de strijd tegen americanisme en bolsjewisme gewikkeld is.'⁵ Hij nam zich voor zowel op geestelijk als organisatorisch gebied daarin verandering aan te brengen. Hij opteerde voor een gezonde, mannelijke, wagende en getuigende kunst, maar moest vaststellen dat men zijn inbreng in dezen nutteloos en nodeloos vond. Toch stond Goedewaagen een andere politiek voor dan Mussert. Hij wilde één grote nationaalsocialistische partij die zou bestaan uit 'de NSB van christelijk-historische huize, Nationaal Front, die katholieken, de NSNAP die de arbeiders trok en de Nederlandsche Unie die naar het liberalisme tenderde'.⁶ In zijn functie als president van de Raad van Voorlichting der Nederlandsche Pers was hij verantwoordelijk voor de gelijkschakeling van organisaties, die op het gebied van de pers in Nederland actief waren.

In de eerste maanden van de bezetting verkeerde de kunstwereld in onzekerheid. Wat wilden de Duitsers? Goedewaagen had samen met de schrijver Jan van der Made en de

graficus/ dichter Hein von Essen op het Duitse gezantschap een onderhoud met F.M. Huebner en F.W. Wickel, dat echter geen concreet resultaat opleverde. Individuele Duitsers als dr. P. Osswald oriënteerden zich nog op de culturele situatie, het Rijkscommissariaat functioneerde nog niet of nauwelijks.

Wat de Nederlandse inbreng in dezen betreft signaleerde Goedewaagen een belangenstrijd tussen de Nederlandsche Organisatie van Kunstenaars (NOK) en degenen die een nieuwe revolutionaire kunst en cultuur voorstonden en die voornamelijk gevonden werden in de Nederlandse Kultuurkring van prof. Snijder. Goedewaagen zette zich echter af tegen de SS-interpretatie van de cultuur, die door Snijder en Nachenius werd gepredikt. De cultuurpolitieke formule van de SS – alle kunst en cultuur werden door het ras bepaald – deed hij af als eenzijdig en simpel. Doordat de SS niet definieerde wat onder Germaans verstaan werd, ontstond in zijn optiek een vergelijkbare situatie als met de interpretatie van de Bijbel. Deze vergelijking werd door Goedewaagen nog verder uitgewerkt, want de zuivere Germaanse mens was door een historische zondeval van zichzelf vervreemd. Met behulp van de voorgeschiedenis, de middeleeuwen en andere periodes uit de Europese cultuurgeschiedenis hoopte de SS het mythisch uitgangspunt van de zuiverheid van de Germaanse mens aan te tonen, hem als een verloren zoon in de cultuurgeschiedenis terug te vinden om hem tot zijn onaantastbaar en eeuwig wezen terug te voeren. In deze benadering herkende Goedewaagen de in zijn ogen nationalistische en socialistische geschiedenisfilosofie van J. G. Fichte, zoals deze die had verwoord in zijn *Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* (1806) en die door de SS was getransformeerd naar de twintigste eeuw. Goedewaagen getuigde na de oorlog echter dat het DVK en de Nederlandsche Kultuurraad gepoogd hadden de SS-cultuurpolitiek gestalte te geven. De cultuurpolitiek van de NSB stak daar schril bij af, want zij betekende volgens hem niet meer dan: ‘het organiseren van muziekcorsussen der WA, van zangverenigingen, aankleding van vergaderzalen, aankoop van kunstwerken voor representatieve doeleinden, speciale behartiging van de luttele kunstenaars, die tot de NSB zijn toegetreden. (...) Voor Mussert was het culturele vraagstuk allerminst opportuun. Hij zweeg er over. Van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten interesseerde hem alleen de eerste helft, die hem immers “de macht” zou moeten brengen. Het HK [hoofdkwartier van de NSB, AvdL] was cultureel maagdelijk, maar wel een maagd zonder mogelijkheden!’⁷

Onder Goedewaagens leiding werd eind november 1941 de NKK opgericht die echter op veel verzet van kunstenaars stuitte en daardoor geen succes werd. Door de toenemende invloed van Mussert op het beleid van het DVK moest Goedewaagen opstappen.⁸ Als troost kreeg hij een professoraat wijsbegeerte aangeboden in Utrecht.

In 1946 werd hij gearresteerd en twee jaar later veroordeeld tot twaalf jaar gevangenisstraf waarna hij in 1952 vervroegd werd vrijgelaten. Hij vestigde zich in Den Haag als privé-docent en publiceerde in Duitsland nog een aantal filosofische studies. Naast *Hoe ik nationaal-socialist werd en was* schreef hij ook een ongepubliceerd manuscript *Politiek portret van een NSB-er*.

Uit het eerstgenoemd manuscript blijkt dat hij niet inzag dat er een grote kloof bestond tussen datgene wat hij beschouwde als de Duitse cultuur en filosofie, waarvoor hij zo'n grote bewondering had en de ideeën van de nationaalsocialisten. Hij overleed in 1980. Het was de verdienste van Goedewaagen dat de kunsten en de kunstenaars zich voor het eerst mochten verheugen in de belangstelling van de overheid. Op dit punt is zijn beleid na de oorlog voortgezet.

Adriaan Nicolaas Johan van Hees (*Rotterdam, 3 mei 1910, †Vlissingen, 2 december 1976) was de zoon van een Haarlemse schouwburgdirecteur. Het lag dus voor de hand dat hij zijn voetsporen zou achterlaten in de theaterwereld. Nadat hij van 1927-1929 de Amsterdamse toneelschool had bezocht, verliet hij deze vanwege de geringe kwaliteit ervan en vertrok naar Duitsland waar hij toneelscholen in Düsseldorf en Berlijn bezocht.⁹ Van 1931-1934 speelde hij bij het Vereenigd Rotterdamsch Hofstad Tooneel bij Cor van der Lugt Melsert, waar hij in *Als ouders slapen* van Anthony Kimmens de rol speelde van Neville, de zoon van kolonel Hammond (gespeeld door Eduard Verkade). Tot dit gezelschap behoorden

ook Piet Rienks en Annie van Duyn. Het niveau bij het gezelschap vond hij van mindere kwaliteit dan wat hij in Berlijn gezien had. Hij vond zichzelf daar ver bovenuit steken en zag zichzelf als de coming man waar het Nederlandse theater jarenlang op had zitten wachten. Hij kreeg ruzie met Van der Lugt en vertrok in maart 1933 weer naar Berlijn, waar hij twee maanden verbleef. Volgens eigen zeggen begreep hij dat er maatschappelijk gezien bepaalde constructiefouten waren gemaakt en dat het liberale kapitalisme, de democratie, het quasi-Christendom en het humanisme daarvan de oorzaak waren en die het organisme der volkeren verziekt hadden. Hij voelde zich ‘verplicht een strijder te worden voor deze “uit God komende renaissance der XXe eeuw”, – ik werd daarbij inderdaad gegrepen door de geheele mythische kracht van een profetische vernieuwingsbeweging.’¹⁰ Bij terugkomst in Nederland meldde hij zich op 22 mei 1933 aan bij de NSB.

Hij wilde het peil van het Nederlands toneel grondig hervormen en op een peil brengen zoals dat in Duitsland al bestond. Hij beseftte allengs ‘dat eerst ons geheele volk eens duchtig door elkander moest worden geschud, – dat eerst een revolutionaire ontwikkeling zich van Nederland meester maken moest, – alvorens de “tooneelrevolutie” zoals ik mij die voor stelde plaats kon vinden. Zoals ik mij later uitdrukte: een nieuwe Kunst kan pas opbloeien uit een hernieuwd volk, – en ik zag het zoo, dat de strijd voor dit laatste het primaire was, m.a.w. dat ik dus eerst via de omweg over de politiek de revolutie op tooneelgebied zou kunnen bewerkstelligen’.¹¹

In juli 1933 maakte Adriaan van Hees met De Dietsche Spelers een tournee door de West met het stuk *Een huwelijk onder Lodewijk XV*. Als acteurs waren aan het gezelschap verbonden: Willem van der Veer, Eduard Verkade en Peronne Hosang. In de seizoenen 1933 - 1935 speelde hij bij Het Masker van Ko Arnoldi rollen in *Tross en Toby*, *Het nieuwe testament* van Sacha Guitry, *Het adelaarsjong* van Edmond Rostand, *De wijze kater* van Herman Heijermans en *Vorstelijke emigranten* van Jacques Deval. Vanaf 1935 zei hij het beroepstoneel vaarwel om zich helemaal te wijden aan de culturele opbouw binnen de NSB.

In 1934 kreeg hij te kampen met een zware depressie, omdat hij van een kennis van zijn ouders had gehoord dat zijn grootvader van moederzijde joods was, waardoor hij volgens de rassenwetten kwartjood was. Hij voelde zich een gespleten persoonlijkheid omdat zijn $\frac{3}{4}$ arisch bloed in opstand kwam tegen het $\frac{1}{4}$ joodse, een innerlijke strijd die Van Hees nog meer deed radicaliseren. Tien jaar later formuleerde hij zijn psychische problemen als volgt: ‘Hoe in vredesnaam kan ik getuigen, dat ik juist als “slachtoffer” van de ras-gedachte er toch een fanatiek-overtuigde aanhanger van ben, – hoe kan ik dat de wereld plausibel maken, ja als kunstenaar “plastisch” voor ogen stellen?’¹² Daarmee gaf hij tevens aan dat het feit dat hij kwartjood was voor hem niet het eigenlijke probleem was.

Van Hees speelde een aantal rollen in enkele vooroorlogse films als *Malle gevallen* (regie: Jaap Speyer, première 28 september 1934), *Het leven is niet zo kwaad* (regie: Haro van Peski, première 20 december 1935), *Zomerztheid*, een verfilming van het gelijknamige boek van Cissy van Marxveldt uit 1927 (regie: Hans van Meerten, première 1936) en *Jonge harten* (regie: Charles Huguenot van der Linden/ Heinz Josephson, première 8 mei 1936). Het grote publiek kende hem ook van zijn meespelen in de Bonte Avonden die door de radio werden georganiseerd. In de jaren 1937-1938 speelde hij tijdens een tournee van veertien maanden in Indië bij het gezelschap van Cor Ruys. Hij bleef daar om *De Princevlag* van dr. W. van Loohuis in te studeren en te spelen in Medan.¹³ Zijn verblijf in Indië beschouwde hij aan het eind van de oorlog als de gelukkigste tijd van zijn leven.

Voor de oorlog was hij tevens toneelcriticus van *Het Nationale Dagblad*, waarin hij steeds probeerde een koppeling te maken tussen de voorstelling en de nationaalsocialistische beginselen. In de Beweging was hij een geliefd declamator van volkse poëzie. Zijn repertoire bestond uit het Wilhelmus, gedeelten uit het werk van Rodenbach, Ferdinand Vercnocke, Wies Moens en René de Clercq.¹⁴

Begin 1940 keerde hij terug naar Nederland en hij werd benoemd tot leider van de filmkamer van de Nationale Werknemers Vereniging, na 10 mei 1940 omgedoopt tot het Nederlandse Arbeidsfront. Voorts was hij in de rang van opperhopman van 1940 tot 1942 belast met de zangopleiding binnen de WA.

Van Hees was verbonden aan afdeling III, de dienst Vorming, die onder leiding stond van ds G. van Duyl en waar hij de functie van Hoofd van de Dienst Tooneel van het Hoofdkwartier der NSB bekleedde, hetgeen identiek was aan toneeladviseur van de Leider. Hij was de auteur van *Nieuw tooneel voor een nieuw publiek*, waarin hij (zijn eigen?) nationaalsocialistische ideeën over toneel beschreven heeft en dat in hoofdstuk 3 is besproken. Per 1 juli 1942 trad hij als regisseur in vaste dienst bij de NO bij de afdeling luisterspelen. Tijdens de oorlog zat hij samen met Martien Beversluis, Roel Houwink, J.A. van Kersbergen en dr. J. van Ham in de jury bij de dichtwedstrijd 'Het jonge hart', die door de omroep was georganiseerd. Op het eind van de oorlog verzorgde hij een declamatie op de Rembrandtdag (15 juli 1944).

Ondanks zijn niet-arische afkomst meldde hij zich in augustus 1942 bij de SS-eenheid Germania. Hij kwam niet door de keuring en werd oneervol uit de dienst ontslagen. In 1944 wilde hij toetreden tot de Landwacht. Van Hees wendde zich op aanraden van Rauter tot Mussert met het verzoek tot ere-ariër te worden benoemd, want hij was op grond van zijn afkomst geen gelijkgerechtigd en volwaardig nationaalsocialist. Daarom verdween hij binnen de NSB naar de achtergrond, hij werd niet meer gevraagd voor voordrachten op kameraadschapsavonden. Zijn isolement werd versterkt doordat hij in 1944 bij de NO werd ontslagen, omdat hij na Dolle Dinsdag was ondergedoken.

Eind juli, begin augustus 1944 had Van Hees een gesprek met Feldmeijer over zijn persoonlijke problematiek. Hij wilde zijn ervaringen te boek stellen om deze 'zodoende "vruchtbaar" te doen zijn voor de idee'.¹⁵ Na afloop van de (door de Duitsers gewonnen) oorlog wilde Van Hees uit Europa emigreren.

In 1949 werd Adriaan van Hees tot vijf jaar met aftrek veroordeeld, nadat eerst zes jaar was geëist. Ter verdediging voerde hij aan dat hij lid van NSB was geworden om een duivel in hemzelf uit te bannen, dat door hem 'het conflict van de bastaard' genoemd.¹⁶

August Theodoor Anton Heyting werd geboren in 1879 in Poerworedjo (Nederlandsch-Indië). Hij publiceerde in 1908, 1931, 1932 en 1940 een aantal studies over Willem Bilderdijk. Zijn bewondering voor deze auteur valt ook af te leiden uit zijn werkzaamheden als secretaris van het Bilderdijkcomité in 1906 en 1931. Zijn leven lang was hij een voorvechter van het Nederlandstalige toneel, vanaf 1903 probeerde hij via de media de belangstelling voor een nationaal toneel op te wekken. In zijn ogen kregen de oorspronkelijk in het Nederlands geschreven toneelstukken geen kans, omdat de directeurs van de diverse gezelschappen uit waren op winst. Zij wilden maar al te graag een kassucces uit Parijs of Londen naar Nederland halen. In Nederlandse toneelschrijvers waren ze niet geïnteresseerd, omdat het financiële risico te groot was, laat staan dat ze ooit van een Nederlandse toneelschrijver hadden gehoord. H. Heijermans telde in de visie van Heyting niet mee, omdat deze de 'ordinaire' truc had toegepast succes proberen te verwerven door onder een buitenlands pseudoniem te publiceren. Bovendien was Heijermans socialist.

Zijn zorg voor het Nederlands toneel resulteert op 7 maart 1923 in de oprichting van de Bond van Nederlandsche Tooneelschrijvers. Het initiatief hiertoe was genomen door H. de Boer (Karel Speelman) na voorbereiding door Heyting, die op dat moment secretaris van de literaire afdeling van de Haagse Kunstkring was. In het jubileumboek naar aanleiding van het tienjarig bestaan werd de oprichting gezien als het Nederlandse antwoord op ontwikkelingen in het buitenland, waar ook dergelijke verenigingen ontstonden. Jarenlang werd deze club van derde- en vierderangs auteurs als Van Bolhuis, De Prez, Wagenvoort en Van Wermeskerken door de pers en de vakbroeders doodgezwegen. Naast het schrijven van toneelstukken en allerhande brochures waarin de roep om erkenning de boventoon voerde, hield Heyting zich bezig met de bestudering van de oude Germanen. In 1932 stichtte hij, samen met E.G. van Bolhuis de Kelto-Germaanse studiekering 'Yggdrasil'. Het werk voor deze vereniging deed hij met zoveel ijver, dat hij later getypeerd werd als 'een verblinde Germanofiel, een Teutonenvereerder, maar geen volbloed nationaal-socialist', dit in tegenstelling tot Van Bolhuis.¹⁷ Dit laatste is waar, indien men de term nationaalsocialisme van toepassing laat zijn op een eventueel lidmaatschap van de NSB. Heyting was echter wel

lid van het Nationaal Front, hij was een van de leden van de Kulturele Kamer van die partij.¹⁸

Met de opkomst van de NSB in de jaren dertig lag het voor de hand dat gelijkgestemden zich verenigden. Een groot aantal vooraanstaande leden van de Bond van Nederlandsche Tooneelschrijvers ging in de collaboratie. In 1942 volgde dan eindelijk de erkenning. Het DVK reikte Heyting de Breeroo-prijs (en een bedrag van 3500 gulden) uit als erkenning en bewondering voor het oeuvre van deze Nederlandse toneelschrijver. Na de oorlog zou Heyting via zijn eenmansuitgeverij Trifos verklaren dat alle boeken die tijdens de Tweede Wereldoorlog waren verschenen zonder goedkeuring van welke instantie dan ook op de markt waren gebracht.¹⁹ Deze uitspraak valt moeilijk te rijmen met de fl. 250 subsidie die uitgeverij Opbouw van het DVK ontving om de uitgave van *Harald de skalde* mogelijk te maken. Door de Eeraad voor de letterkunde werd Heyting tot 1 januari 1951 uitgesloten. Uit dit gegeven blijkt dat hij wel degelijk als collaborateur en geenszins als een verdwaalde meeloper werd gezien. Op 22 november 1949 is hij te 's-Gravenhage overleden.

Jaap van Kersbergen werd geboren in Den Haag op 23 juni 1910 en bezocht daar het gymnasium. Na zijn eindexamen ging hij naar de Toneelschool in Amsterdam, die hij wegens ziekte echter niet afmaakte. Na een kuur in Zwitserland belandde hij in Wenen; hij behaalde daar het diploma 'regisseur en toneeldramaturg' aan de Hochschule für Regie und Darstellende Kunst. Het antisemitisme leerde van Kersbergen daar kennen: zeer veel joden beheersten het Weense kunstleven. Hij kreeg les van voornamelijk Joodse leraren, driekwart van de leerlingen was Joods. Van Kersbergen voelde zich meer tot de Zweden, Denen en Noord-Duitsers aangetrokken, zeker nadat ze (en hij dus ook) doelbewust werden gediscrimineerd. Het nationaalsocialisme was vanuit die voorgeschiedenis dan ook een vanzelfsprekende keuze, legde hij in een interview uit. Zelfs het lidmaatschap van een antisemitische terreurgroep was voor Van Kersbergen een duidelijke politieke keuze. In 1934 kwam hij terug naar Nederland en hij werd medewerker bij de luisterspelafdeling van de AVRO. Toen hij zijn ideologie in de openbaarheid bracht – hij had in een trein het Jodenprobleem aan de orde gesteld – werd hij ontslagen. Vanaf dat moment (1935) was hij openlijk lid van de NSB. Als nationaalsocialist kon hij zijn literaire activiteiten binnen de WA voortzetten. Hij schreef veel WA-liederen, gedichten en spreekwoorden, maar een echt actieve WA-man was hij niet. In een intern rapport werd hij getypeerd als: 'Wordt iedere week gewaarschuwd doch laat nooit iets van zich horen (...) verder zie je niets van hem. Hij staat wel op papier, maar dat is ook alles gezegd. Ik zie hem dan ook liever verdwijnen, dan heb je ook geen ergernis van zoo'n kameraad.'²⁰ In 1942 werden zijn teksten gebundeld in *Lichtkogels*.

Na het uiteenvallen van de toneelgroep De Voortrekkers, waaraan Van Kersbergen als dramaturg was verbonden, bood hij zijn diensten aan als hoorspelschrijver bij de NO. Een ingestuurd luisterspel (wellicht *Dwang!*?) werd door de chef van de afdeling gesproken woord afgekeurd, omdat het niet de minste taalkundige waarde had. Via een kort redacteurschap bij *Volk en Vaderland* belandde hij in mei 1941 op het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, waar hij de scepter zou zwaaien over het bureau Dramaturgie. Op 1 december 1941 vertrok hij naar de Nederlandsche Omroep, waar hij in de rest van de oorlog zou opklimmen tot literair referent; in die functie stond hij rechtstreeks onder Herweijer. Aan het eind van de oorlog (18 april -11 mei 1945) werkte hij bij de zender 'Vesting Holland' van de Grosz Deutschen Rundfunk. Na de bevrijding werd hem door een Goois Tribunaal onder voorzitterschap van mr. E. Stutterheim ten laste gelegd dat hij WA-man was geweest, op de radio de rubriek 'De NSB antwoordt' had verzorgd, de liederenbundel *Zingen door de Dietsche gouwen* had gepubliceerd en werkzaam was bij het DVK als hoofd van de afdeling Theater en Dans. Mr. E. Stutterheim hield de verdachte voor dat hij één van de weinige goed ontwikkelde en financieel onafhankelijke NSB'ers was en vergeleek hem met Van Maasdijk, die onlangs tot 20 jaar cel was veroordeeld. Uiteindelijk wordt hij op 20 december 1946 tot 2 ½ jaar gevangenisstraf veroordeeld, ontzetting uit het actief en passief kiesrecht en een verbeurdverklaring van fl. 10.000 van zijn vermogen. Op 7 november 1947 was hij weer vrij man.²¹

Georg Wilhelm Kettmann jr. (*Amsterdam, 12 december 1898 - †Roosendaal, 10 februari 1970) startte zijn literaire loopbaan in 1928 met *De glanzende draad der goden*, dat in een prijsvraag van de Wereldbibliotheek werd bekroond. Twee jaar later publiceerde hij samen met Ru le Chatinier *De vlam der steden*. Belangrijker dan zijn literaire ontwikkeling is zijn keuze voor het fascisme, die zich in 1931 openbaarde door zijn lidmaatschap van de Fascistenbond De Bezem. Wegens de gebrekkige organisatiestructuur zegt hij zijn lidmaatschap na ruim zeven maanden op en begin augustus 1932 meldt hij zich aan bij de NSB. Vijf maanden later treedt hij in de openbaarheid als hoofdredacteur van *Volk en Vaderland*. Tussentijds heeft Kettmann samen met zijn tweede vrouw Margot Warnsinck de nationaalsocialistische uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer opgericht. Vooral zijn gedichtenbundels (o.a. *De jonge leeuw* en *Erf aan zee*) trekken in nationaalsocialistische kring de nodige aandacht.

In 1942 is Kettmann zo geradicaliseerd dat er geen plaats meer voor hem is in de NSB. Zijn artikelen in *De Misthoorn* zijn Mussert in het verkeerde keelgat geschoten. Na zijn aanmelding bij de SS wordt hij uit de NSB geroyeerd en hij vertrekt als Kriegsberichter naar het Oostfront. Aan Duitse zijde maakt hij het eind van de oorlog mee. Na de oorlog vlucht hij naar België waar hij in 1948 wordt gearresteerd en na een jaar aan Nederland uitgeleverd. In 1951 wordt hij tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld en na vier jaar komt hij vrij, nadat hij tweederde van zijn straf heeft uitgezeten.

De eerste publicatie na zijn vrijlating *De ballade van de dode Viking* veroorzaakte een storm van protest. Zijn in 1968 in Antwerpen gepubliceerde gedichtenbundel *Man vrouw kind* is nog steeds doorspekt met het nationaalsocialistische gedachtegoed. Het is typerend dat Kettmann deze uitgaven onder eigen naam publiceerde; het meeste literaire werk na de oorlog verscheen onder het pseudoniem Jan van der Wolk. Inhoudelijk valt er een tweespalt op te merken in het werk van Kettmann. Het onder zijn eigen naam uitgebrachte of geschreven werk ademt de sfeer van het nationaalsocialisme. Het pseudoniem Jan van der Wolk gebruikte hij om via prijsvragen en diverse publicaties weer aan de bak te komen.

Huberts, Kettmanns biograaf, signaleert de volgende ontwikkeling bij Kettmann: 'Ideologisch gezien heeft hij zich tussen 1931 en 1970 ontwikkeld van fascist van Italiaanse snit (1931-1933) naar Nederlands nationaalsocialist in NSB-trant (1933-1940) naar nationaalsocialist, gericht op Duitsland (1940-1942) naar Groot-Germaans SS'er (1942-1945), en vervolgens weer terug naar Nederlands nationaalsocialist.'²²

Frans (Franciscus Eugenius Antonius Marie) de Prez werd geboren op 16 april 1881 te Rotterdam. Sinds de jaren twintig schreef hij diverse toneelstukken die het slechts bij uitzondering tot een voorstelling van een beroepstoneelgezelschap brachten. Zo speelden in het seizoen 1932/33 De Vereenigde Haagsche Spelers o.l.v. Pierre Balledux zijn komedie *Luchtkastelen* en het Vlaamsch Tooneel o.l.v. Staf Bruggen volgde in maart 1936 met *De stad van God*, dat de geschiedenis van Girolamo Savonarola tot onderwerp heeft. De Prez was actief lid van de Bond van Nederlandsche Tooneelschrijvers en de Haagsche Kunstkring. Daarnaast zat hij in de raad van toezicht van de Nederlandse school voor toneelkunst van dr. Wijnand Frans. Naast toneelschrijver trad hij in de jaren dertig verschillende malen op als regisseur van zijn eigen stukken bij amateurtoneelgezelschappen als A.D.R.E.M. en het joodse Het Zwaluwnest.

In zijn sollicitatiebrief voor een baan bij de NO heeft iemand de aantekening gemaakt: 'idealist 60 jr. kerngezond, zeer bekwaam en vitaal, geen oude man, ijverig accuraat en kundig'.²³ Zijn directe chef op het DVK typeerde hem als kundig voor wat betreft de toneeltechnische beoordeling van een stuk, aan het oordeel van De Prez over de opvoerbaarheid werd minder waarde toegekend. Ook zijn artistieke beoordeling werd niet hoog gewaardeerd, omdat hij mogelijk beïnvloed was door de smakeloosheid uit de periode rond de eeuwwisseling.²⁴ Recensies in de *NRC* en *Het Vaderland* bevestigen dit beeld ten dele. In de kring van de Bond van Nederlandsche Tooneelschrijvers werd De Prez geprezen om zijn oorspronkelijk Nederlands werk, de recensenten omschreven hem echter als een

zwakke toneelschrijver, die er niet in geslaagd was hiaten in de dialoog, zwak getekende figuren, slecht voorbereide ontknopingen en geforceerde sloteffecten te vermijden, waardoor het publiek geconfronteerd werd met pretenteloze toneelstukken. Menno ter Braak beschouwde De Prez als een schrijver van een vorige generatie: ‘*De stad van God* is een late uitloper van de romantiek der vorige eeuw en als men den heer De Prez zijn werk hoort lezen, heeft men het gevoel, dat de Beweging van Tachtig er nog niet geweest is, zoo bloemrijk is de beeldspraak en zoo conventioneel de spreuksgewijze toegediende moraal.’²⁵ Zijn methode van toneelschrijven maakte het volgens Ter Braak de toehoorders c.q. toeschouwers onmogelijk deze methode van toneelschrijven nog te accepteren.

Zijn idealisme zal vooral tot uitdrukking zijn gekomen in zijn werkzaamheden voor de Bond van Nederlandsche Tooneelschrijvers, waar De Prez bij voortdurende pleitte voor meer aandacht voor Nederlandse toneelstukken. Zijn idealisme bracht hem er toe zich op 4 november 1934 aan te melden als lid van de NSB. Sinds 1 augustus 1941 was hij werkzaam op het DVK waar hij zich bezig hield met de keuring van het repertoire van het beroepstoneel, de organisatie van de wedstrijden, het lezen van het nieuwe repertoire van de auteursbureaus en het opstellen van rapporten over inhoud en strekking van de toneelstukken. De Prez werd omschreven als een nationaalsocialist, die de nationaalsocialistische ideologie zeker aanvoelde, maar een krachtige revolutionair was hij niet.

Tijdens de oorlog kreeg hij uiteindelijk erkenning toen zijn stukken *Het kan verkeeren* en *De stad van God* resp. werden gespeeld door de Spelers van den Omroep en de Schouwspelers. Op 9 juni 1945 werd hij gearresteerd in Den Haag.

Toneelstukken:

Alexis' liefde, tragedie (1923), *Cycloon*, (1925), *Moderne Triptiek*, (1925), *In opstand*, tragedie (1926), *Pierrot*, komedie (1927), *De wet der zonde*, (1927), *Rijden door alle tijden*, schimmenspel (1928), *Mary*, burgerdrama (1929), *Wij Goden*, mysteriespel (1929), *Luchtkastelen*, komedie (1931), *De eeuwige wachter*, (1932), *Oranje*, historisch drama (1933), *Jessie*, romantisch blijspel (1933), *De stad van God*, historisch drama (1936), *Veertig jaar koningin*, schimmenspel (1938), *Het kan verkeeren*, historisch drama (1941), *Paul Verlaine*, (1941) en *Vincent van Gogh*, (1941).

Geerto Aeilko Sebo Snijder werd in juni 1896 in Winterswijk geboren.²⁶ Zijn vader was er schoolhoofd. Later verhuisde het gezin naar Soest. Geerto bezocht het gymnasium in Utrecht en studeerde daar klassieke talen, maar stapte over op de studie archeologie. Na zijn doctoraal zette hij zijn studies voort in het buitenland (Berlijn en Wenen). In 1922 trouwde hij met de dochter van een Duitse cementfabrikant. Hij had veel contacten met Duitse en Oostenrijkse geleerden. In 1926 werd hij benoemd tot privaatdocent aan de universiteit van Amsterdam en kort daarna tot hoogleraar in de klassieke archeologie en kunstgeschiedenis.

Hij zag al voor de oorlog dat het communisme het grote gevaar was dat Europa bedreigde en dat Hitler dé figuur was die deze verderfelijke ideologie een halt kon toeroepen. Hij ontwikkelde zichzelf in de richting van een soort SS-ideologie: ‘De Nederlandse beschaving zou eerst dan tot nieuwe bloei geraken wanneer “de volkse krachten” “ontwaakten” en hun ontplooiing zochten in het Germaanse rijk dat door het ongeëvenaarde genie van Adolf Hitler geschapen werd.’

Eind april 1945 werd Snijder gearresteerd, maar pas in 1949 kwam zijn zaak voor de rechter. Hij werd tot 12 jaar gevangenisstraf veroordeeld, maar kwam in 1953 weer vrij en vertrok daarop meteen naar Duitsland. Tot 1980 is hij wetenschappelijk actief gebleven en op 6 oktober 1992 is hij op 96-jarige leeftijd overleden.

Kees Spierings (1898-1972) was voor de oorlog een verdienstelijke toneelschrijver en regisseur. Deze onderwijzer had in zijn jonge jaren een reeks novellen en jongensboeken – vooral voetbalboeken – geschreven. Daarnaast hield hij zich bezig met het amateurtoneel in de Brabantse hoofdstad. Op 21 oktober 1934 was hij afgevaardigde van de katholieke lekenspelers op het nationale congres van amateurtoneel. Voor *Cinema & Theater* bekritiseerde hij tijdens de oorlog een aantal opvoeringen in het Brabantse dialect. Zijn eerste toneelstuk

De lichte last, een realistisch spel spelend in de arbeiderswereld, werd gespeeld door het Bouwmeester-gezelschap. Voor het tiende lustrum van de Utrechtse katholieke studentenvereniging Veritas in 1939 schreef hij *Alleman roept*, voor het lustrum van het Nijmeegse studentencorps *Carnaval de Venise*. Landelijke bekendheid verwierf hij met een toneelbewerking samen met Cor Hermus van *Kindereen van ons volk*, naar de roman van Anton Coolen, een stuk dat in juni 1940 door de Vereenigde Haagsche Spelers van Pierre Balledux onder de titel *Schuld en boete* werd gespeeld. Na *Dorp in onrust* schreef hij nog een toneelstuk: *De veroveraar*. Spierings is ook de schrijver van het spreekkoor *Wat wij willen*.

Spierings was vooral actief in Brabant en Limburg, hij was de leider van het amateurgezelschap De Brabantsche Speelgroep die aan het eind van de oorlog nog optrad in Maastricht. In die stad was hij als docent verbonden aan de gemeentelijke toneelcursus.

Dorp in onrust werd tijdens en na de oorlog nog diverse malen opgevoerd. Zo voerde een amateurvereniging uit Maarssen, onder de schuilnaam Verenigde Spelers, in de regie van A.J. van Schaik het stuk van Spierings op 20 augustus 1944 clandestien op. Op 1 mei 1947 speelde Ons Tooneel uit Berkel-Enschot hetzelfde stuk in de regie van de auteur zelf.²⁷

Kees Spierings trad ook in een andere hoedanigheid voor het voetlicht. Zo legde hij op de eerste gouddag van de gouw Noord-Brabant van het Zwart Front in augustus 1940 namens de duizenden aanhangers de eed van trouw af aan de beginselen en aan de leider Arnold Meijer. Jo van Erp, die in *Dorp in onrust* de rol van pastoor De Wijs voor zijn rekening nam, sprak daaraan voorafgaand de dodenherdenking uit en sloot de bijeenkomst af met een declamatie van *Scheepspraet* van Huygens.

Willem van der Veer (*Eindhoven, 26 mei 1887 - †Haarlem, 21 juni 1960) speelde vanaf 1906 zijn eerste rollen (Hollandsch Tooneelgezelschap o.l.v. Van Lier.²⁸ Daarna was hij aan verschillende gezelschappen verbonden (o.a. Tooneelvereniging (1912-1915 en 1917-1922), Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel (1915-1918). Van 1924-1927 werkte hij in Duitsland, waar hij had gezien dat de kunstenaar door de belangstelling en medewerking van de Duitse overheid maatschappelijk gezien in een veel gunstiger positie verkeerde dan in Nederland. Midden jaren twintig leidde hij zijn eerste gezelschap, Het Heijermans Ensemble (1925-1930), gevolgd door de de Dietsche Spelers (1931-1934). Hij werd na zijn jaren bij het NHT leider van het Vereenigd Tooneel (1944-1945) en speelde ook bij Het Haagsch Tooneel van Paul Meijer. Speelde na de oorlog bij het Nederlands Nationaal Toneel (1948-1951) en het Amsterdams Volkstoneel (1958-1959). Van der Veer was een van de sterren van de stomme film, in 1934 speelde hij zowel in *Het meisje met de blauwe hoed* als in *Op hoop van zegen*. In de oorlog werkte hij mee aan NSB-propagandafilmpjes als *Een dag vol pech*, *Een dag vol spanning*, *Een gulden voor een pet*, alle uit 1942 in een regie van Jan Teunissen.

Van der Veer keerde na zijn tournee door Indië (1939) naar Nederland terug. Na de Duitse invasie was hij een jaar werkloos. Begin 1941 meldde hij zich aan als lid van de NSB en zegde eind 1943 zijn lidmaatschap weer op. Na de oorlog vertelde hij dat geldzorgen en de lotsverbetering van het toneelpersoneel zijn motief was geweest voor aanmelding.

Carl Veerhoff (*Amsterdam, 23 december 1886 - †Heemstede, 31 januari 1966) was vanaf 1919 aan het toneel verbonden, eerst in Nederlands-Indië (Het Nederlandsch-Indisch Tooneel (1919-1921), later bij diverse gezelschappen (o.a. Princesstoneel (1922-1924) en Nieuwe Nederlandsch Tooneel (1925-1927)).²⁹ Trad ook op als vertaler en was bovendien als speler en regisseur actief in het amateur-theater. Veerhoff was in augustus 1940 lid geworden van de NSB omdat hij begrepen had dat deze partij eindelijk iets zou doen aan de situatie waarin de toneelspelers zich bevonden. Bovendien was hij werkloos. In zijn sollicitatiebrief voor een functie bij het gilde voor Theater en Dans omschreef Veerhoff zijn situatie voor de oorlog als volgt: ‘... doch ik ben er nimmer in geslaagd mij als zoodanig een vaste en zekere positie te verschaffen al ben ik nimmer zonder engagement geweest. Voor mei 1940 was dit niet mogelijk, daar de tooneelspeler toen op allerlei manieren werd uitgebuit en door de Staat als een vogelvrije werd beschouwd; na dien datum werd het er niet veel beter op, daar toen de Overheid zich voornam de belangen van den tooneelspeler te gaan behartigen, bij welk voornemen het echter zonder meer bleef’.³⁰

Hij vond het na Stalingrad niet erg mannelijk om te bedanken en bleef lid. Veerhoff kreeg na de oorlog een voorlopige schorsing en trad niet meer op.

Anton Verheyen (Amsterdam, * 21 decemeber 1873 - † Hilversum, 20 april 1960) was in de jaren dertig en veertig leider van het gezelschap De Spelers van Stad en Lande.³¹ Tot het gezelschap behoorden Mien Erfmann-Sasbach, Joke Busch, Tine Opscholten en Karel Baars, maar ook Caro van Eyck en Paul Steenbergen. Op het repertoire stonden *Floris V* van Adriaan van Oordt, *Midzomernachtsdroom* van Shakespeare (1938), *Egmond* van Goethe (1939) en *De duivel en de vrouw* van Carl Schönherr (1943). Verheyen was vooral actief met het organiseren van eenmalige producties en tournees: zo speelde hij in 1932 met De Dietsche Spelers in de West. In 1936-1937 was hij leider van Het Afrikaansch Studententoooneel van Stellenbosch dat rondtoerde met 'n *Liefde aan die Kaap in van der Stel se tijd* van dr. Henri Cronjé en *Ousus* van mr. Henry Allen Fagan.

In 1934 speelde hij een rol in de verfilming van *Op hoop van zegen*. Vlak voor de oorlog was Verheyen verbonden aan de Duitse korte golfzender en radio Bremen waar hij een Nederlands letterkundig halfuurtje verzorgde.

In NSB-kringen was Antoon Verheyen geen onbekende. In april 1938 gaf hij voor de Amsterdamse afdeling van de NSB, in een besloten voorstelling, een voordracht van het fel anti-communistische *Van den dubbelen adelaar naar het roode vaandel* naar de roman van Peter Krasnof. Met deze voordracht – meer dan zestig keer gespeeld – was Verheyen o.a. in Berlijn op tournee geweest. Tijdens de oorlog speelde hij deze voordracht voor Vreugde en Arbeid. In augustus 1938 werd hij door Menno ter Braak geïnterviewd in *Het Vaderland*. Ter Braak typeerde hem als ‘onze toekomstige zuiveringskunstenaar’, die de orders van zijn toekomstige superieuren [de Duitsers, AvdL] bereidwillig zou opvolgen. Na een bezoek aan de tentoonstelling over ontaarde kunst vertelde Verheyen dat Duitsland met deze tentoonstelling het goede voorbeeld had gegeven. In Nederland zou men dit voorbeeld moeten volgen, niet alleen op het gebied van de beeldende kunsten, maar ook in de dramatische kunst. Het toneel in Nederland was ontaard als het kon voorkomen dat een stuk als *De beul* net zoveel of niet meer aandacht kreeg dan *Lucifer* van Vondel.

Naast een optreden met *Van den dubbelen adelaar naar het roode vaandel* stonden voordrachten van *Adam in ballingschap* (Vondel) en *Schuld en boete* (Dostojevski) op zijn repertoire.

In 1941 had hij de artistieke leiding bij Het Volkstoneel, directeur van dit gezelschap was Bart Elfrink. Bij dit gezelschap speelden: Julia Cuipers, Beppie Kila, Ellen Durieux, Christine van Meeteren, Johan Boezer, Louis Poolman, Ton van Otterloo, Johan de Nocker en Tonny Verwey. Op het repertoire stond *De nachtkroeg van Antonio*. Het doel van het gezelschap was goede volkstoneelkunst brengen tegen een minimale prijs.

Jan C. de Vos (*Brussel, 4 juni 1897 - †Berlijn, 14 september 1959) was de zoon van een bekende vader, de toneelspeler en regisseur Jan C. de Vos sr. en Guusje Poolman. Tijdens zijn studie aan de toneelschool debuteerde hij in 1912 in een vrije productie. Hij speelde na het afsluiten van zijn studie bij Willem Rooyaards. In de jaren dertig leidde hij Het Haagsch Tooneel (1931/32) en een naar hem genoemd gezelschap (1932/33). Willy Dunselman was zijn vierde echtgenote, met wie hij op 27 augustus 1935 was getrouwd. Daarvoor was hij gehuwd met Bertha von Gentner, Nora de Poorter en Emmy Arbous. Na zijn regie bij Fascio speelde hij o.a. bij het Centraal Tooneel (1933/34 en 1937/38), het Hollandsch Tooneel (1935/36), het Nederlandsch-Indisch Tooneel (1935/37) en het Residentie Tooneel (1938/41). Onderstaande tabel geeft een overzicht van de door hem gespeelde rollen bij dit Haagse gezelschap.³²

Toneelstuk	Schrijver	Rol	Première
<i>Ik heb den graaf vermoord</i>	Alec Coppel	Samuel Diamond	22 oktober 1938
<i>Roofvogels</i>	Lillian Hellman	Benjamin Hubbard	16 oktober 1939
<i>Toontje heeft een paard getekend</i>	Lesley Storm	Grootvader	23 december 1939
<i>De kersentuin</i>	Anton P. Tsjechov	Jermolaj Alexejewits Lopachin	29 september 1940
<i>In Koning Karel's gouden dagen</i>	George Bernard Shaw	Isaac Newton	1 januari 1941
<i>Thee voor twee</i>	Karl Sloboda	Hugo	8 februari 1941

In 1935 speelde hij een rol in de film *De big van het regiment*, gebaseerd op het boek *Spionage in het veldleger* van Mr. A. Roothaert. De regisseurs waren Max Nosseck en G.J. Teunissen, die tijdens de oorlog leider van het filmgilde was.

De Vos stond bekend om zijn nationaalsocialistische sympathieën, maar hij sloot zich pas op 20 augustus 1940 aan bij de NSB. Op 12 februari 1942 legde hij tegenover Goedewaagen de eed af als leider van het gilde voor Theater en Dans. Na de oorlog kreeg hij een speelverbod van tien jaar en vertrok daarop naar Duitsland, waar hij op 62-jarige leeftijd overleed.

Max Wolters (1905-1991) werd op 10 juni 1945 gearresteerd toen Hans van Meerten tijdens de voorstelling *Vrij Volk* in de Amsterdamse Schouwburg ingelicht werd over het feit dat Wolters zich onder het publiek bevond. Max Wolters schetste in zijn naoorlogse verantwoording een ander beeld van zichzelf dan wat onderzoekers en tijdgenoten over hem hebben meegedeeld. Hilgersom, de bewerkster van de briefwisseling tussen Stols en Hoornik, stelt dat Wolters samen met Bruning en Popelier lid was van de NSB. Voor de oorlog was hij als kunstredacteur aan het socialistische dagblad *Het Volk* verbonden, in de oorlog zou hij van het socialisme overstappen naar het nationaalsocialisme en zich aansluiten bij de S.S.³³ Wolters' politieke gezindheid werd ook aangestipt door Dirk Verbeek. In een getuigenverhoor beschuldigde hij Wolters er van dat deze hem voortdurend bestookte met briefjes om bepaalde stukken met een politieke strekking gespeeld te krijgen. Ook wilde hij dat het Residentie Tooneel optrad voor Frontzorg, Vreugde en Arbeid en op de Goudsberg in Lunteren. Verder was bekend dat Wolters tal van vooraanstaande kunstenaars had doorgegeven aan de Kultuurkamer met het advies hen te werk te stellen in Duitsland.

Zelf beschouwde Wolters zich als een 'goede' vaderlander. Hij was door Goedewaagen eind 1942 gevraagd om tijdelijk adviseur te worden bij het DVK, afdeling Theater en Dans. Op 25 januari 1943 werd hij benoemd tot waarnemend hoofd van dezelfde afdeling. Het saneren van het NHT en het voorbereiden van een toneelverordening waren zijn eerste taken. Zijn journalistieke werk bij *Het Volk*, dat op 22 juli 1940 in nationaalsocialistische handen viel, moest gezien worden als een verzetsdaad. Door verder te werken kon hij de 'goede' abonnees informeren, werden de machines niet naar Duitsland vervoerd en werd zijn plaats niet ingenomen door een NSB'er. Hetzelfde gold voor zijn toneelrecensies in het in zijn ogen onafhankelijke *De Waag*. Hij gaf toe dat hij propaganda had bedreven, maar 'alles was propaganda voor het echte, zuivere Nederlandsche tooneel, Nederlandsch van aard en wezen, openlijk dus tegen het Deutsche en het vreemde, dat toen ons land dreigde te overweldigen'.³⁴ Uit zijn pleidooi voor een Nederlands toneel kon volgens Wolters alleen geconcludeerd worden dat het 'iets wezenlijks betekende voor het Nederlandse geestelijke verzet tegen de Duitse overheersing'.³⁵

Ook zijn werk als adviseur en later als waarnemend hoofd van Theater en Dans van het DVK zag hij als een daad van verzet. Na de oorlog deed hij zich voor als de man die het NHT had opgeheven. Bij het dramaturgisch bureau van het DVK werd Ledeboer van Westerhoven (door hem omschreven als een fanatiek NSB'er) door zijn toedoen ontslagen en De Prez 'kaltgestellt'. Wolters was er ook verantwoordelijk voor dat de kritieken van Chr. de

Graaf en N.H. den Hertog zo gestuurd werden dat ze linkse toneelspelers geen schade konden berokkenen. Ook zette hij campagnes op tegen NSB-troepen en conjunctuurriders als Jan C. de Vos, Paul Meijer, Willy Steenbergen, Toscani-Henvo (Henk Voogt), Kees van Dam e.a. In zijn verantwoording zou dr. Reinink bij de opvoering van *Vrij Volk* op 5 juni 1945 verklaard hebben dat 'legale Nederlanders in de oorlog geen verkeerd repertoire hebben gespeeld – dank zij de illegalen – dan zij, met alle erkenning van dier preventieve werking, toch opgemerkt, dat dat repertoire in de eerste plaats aan de spelende artisten en directeuren te danken is geweest en in de tweede plaats misschien toch ook wel mede aan het beleid van Wolters, die herhaaldelijk NSB en Duitse aanvallen de wind uit de zeilen heeft genomen en heeft lamgelegd en verboden repertoire heeft vrijgekregen (o.a. 't Franse, 't Engels-Ierse, de verboden *Don Carlos* (Verdi en Schiller) enz. En als dr. Reinink zegt dat Jan C. de Vos de enige troep had, die zich misdragen heeft, dan vestigt Wolters er de aandacht op, dat hij die troep nog in bezettingstijd heeft geliquideerd en dat hij nog andere zich misdragenden even stevig heeft aangepakt [bedoeld worden de door hem verafschuwde conjunctuurriders, AvdL] en o.a. het grote en gevaarlijke project van dr. Wijnand Frans en Jan Bouwmeester, die met steun van Goebbels en de SS in Duitsland een grote troep zouden stichten, heeft getorpedeerd [onderstrepingen Max Wolters, AvdL]'.³⁶ Tevens zou Wolters het GTA hebben behoed tegen aanvallen van de Duitse bezetter en de Kultuurraad. Wolters' visie werd niet gedeeld door de Eerraad, want hij werd na de oorlog tot drie jaar publicatieverbod veroordeeld, dat op 31 juli 1948 zou eindigen.³⁷

Bijlage 2: Begroting Theater en Dans 1941

Reorganisatie toneel		620.000
Italiaanse opera		15.000
Ballet		40.000
Nederlands Ballet	25.000	
Yvonne Georgi	10.000	
Diverse groepen	5.000	
Volksdans		12.000
Groep Klijn (H'sum)	2.000	
Diverse groepen	8.000	
Kosten vorming afdeling Volksdans	2.000	
Kleinkunst		20.000
Opera/ operette		175.000
Jeugdtoneel		5.000
Lekentoneel		35.000
Subsidie toneelgroepen		25.000
Kosten wedstrijden, prijzen, jurering etc.		10.000
Wedstrijden toneelliteratuur		10.000
Twee staatsprijzen	5.000	
Subsidie opvoeringen, jurering	5.000	
Voorstelling voor scholen en arbeiders in Duitsland		7.500
Per voorstelling fl. 50	5.000	
Voorstellingen in Duitsland	2.500	
Inrichting vakgroepen		10.000
Onvoorzien		<u>5.000</u>
		954.500

Alle bedragen in guldens.

NIOD, DVK-archieff, map 178e.

Bijlage 3: Toneelbegrotingen 1943-1945

Toneelbegroting voor 1943

Noord-Hollandsch Tooneel	98.000
De Ghesellen van den Spele	90.000
Gezelschap Boubert	72.000
Vereenigd Tooneel	72.000
Residentie-tooneel	30.000
Andere gezelschappen (Laseur, Ruys etc.)	50.000
Gemeentelijk Theaterbedrijf Amsterdam (toneel)	50.000
Gemeentelijk Theaterbedrijf Amsterdam (opera, ballet)	225.000
Kameropera	80.000
Ballet en kunsttan	<u>25.000</u> +
	792.000

Toneelbegroting voor 1944

Gemeentelijk Theaterbedrijf Amsterdam	179.800
Noord-Hollandsch Tooneel	98.000
Openluchtspelen zomer 1944	20.000
De Ghesellen van den Spele	90.000
Gezelschap Boubert	60.000
Gezelschap Van Byleveld-Boezer	60.000
Residentie-tooneel	30.000
Andere gezelschappen (Laseur, Ruys etc.)	50.000
Kameropera	50.000
Toneel in de provincie	<u>100.000</u> +
	737.800

Toneelbegroting voor 1945

Gezelschap Boubert	65.000
Vereenigd Tooneel	60.000
Gezelschap Ruys	25.000
Andere gezelschappen	15.000
Gemeentelijk Theaterbedrijf Amsterdam (toneel)	180.000
Gemeentelijk Theaterbedrijf Amsterdam (ballet, opera)	179.800
Nieuwe Rotterdamsche Comedie	50.000
Toneel in de provincie	<u>20.000</u> +
	594.800

NIOD, DVK-archief, map 178e.

Bijlage 4: Begroting eerste toneelgezelschap Jan Koetsier Muller

De totale begroting bedroeg fl. 235.000. Het honorarium voor het artistieke personeel bedroeg fl. 117.240, het salaris voor het technisch personeel – de intendant uitgezonderd, hij stond voor fl. 12.000 op de loonlijst – werd geschat op fl. 50.000.

Koetsier Muller wilde 300 avondvoorstellingen per jaar spelen en op woensdagmiddag schoolvoorstellingen en op zondagmiddag volksvoorstellingen geven. Het totaal aantal voorstellingen kwam daardoor op een kleine 400.

Het vermoedelijke tekort op de begroting bedroeg fl. 80.000 want de verschillende voorstellingen werden als volgt geboekt:

100 abonnementen à fl. 600 (halfvolle schouwburg)	fl. 60.000
100 volksvoorstellingen à fl. 400	fl. 40.000
50 voorstellingen voor Vreugde en Arbeid à fl. 300,-	fl. 15.000
50 voorstellingen voor fabrieks- en kantoorpersoneel	fl. 15.000
40 jeugdvoorstellingen à fl. 250	fl. 10.000
50 volksvoorstellingen op zondagmiddag à fl. 300,-	<u>fl. 15.000</u> +
	fl. 155.000

Voor zijn gezelschap wilde Koetsier Muller de volgende personen te engageren:

Dramaturgen: Dr. Wijnand Frans, Ben van Eysselstein, August Heyting of Jan den Hartogh.

Regisseurs: Johan de Meester, Ko Arnoldi, Jan van der Linden (Haagsche Spelers)

Acteurs: Jan C. de Vos jr., Cor Ruys, Jules Verstraete, Henk van Buuren, Richard Flink, Guus Verstraete, Matthieu van Eysden, John Gobau, Albert van Dalsum, Kees Schouten, Evert Burema, Maarten Kapteyn, Paul Storm, Cruys Voorbergh en Adolf Rijkens.

Actrices: Ank van der Moer, Myra Ward, Mien Duymaer van Twist, Mary Schmidhuizen, Annie van Duyn, Coba Kelling, Mieke Flink-Verstraete, Mimi Boesnach, Josephine van Gasteren en Lili Bouwmeester.

Koetsier Muller, J. Ontwerp Rijkstoooneel Den Haag. Z.d.

NIOD, archief Nederlandsche Kultuurraad, map III C 13.

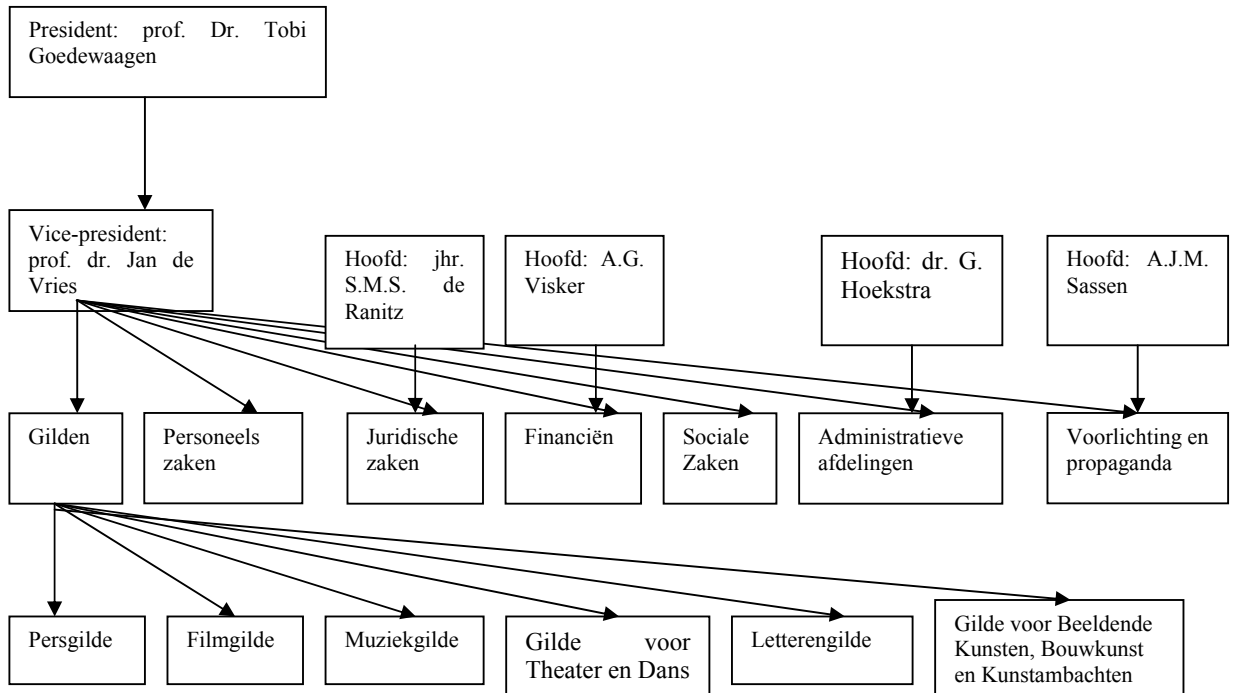
Bijlage 5: Begroting tweede toneelgezelschap Jan Koetsier Muller

- Salarissen 8 toneelspeelsters(6 en 2 jonge)	26.000
- Ank van der Moer, Vera Bondam, Mien Duymaer van Twist en Gusta Chrispijn Muller staan ingeschaald voor fl. 3.000 tot fl. 5.400 per persoon per jaar.	
- Salaris 14 toneelspelers (12 en 2 jonge)	54.000
o.a. Adriaan van Hees, Johan de Meester, Cruys Voorbergh, Jacq. de Haas, Piet Rienks en Jules Verstraete voor fl. 3.000 tot fl. 6.000.	
Van Hees en De Meester worden als regisseur aan het gezelschap verbonden.	
- Intendant	15.000
- Overige medewerkers	20.400
- Requisieten e.d.	32.000
- Reis- en séjourkosten	36.800
- Huur kantoor	6.000
- Reclame	33.000 +
	<hr/>
	223.200

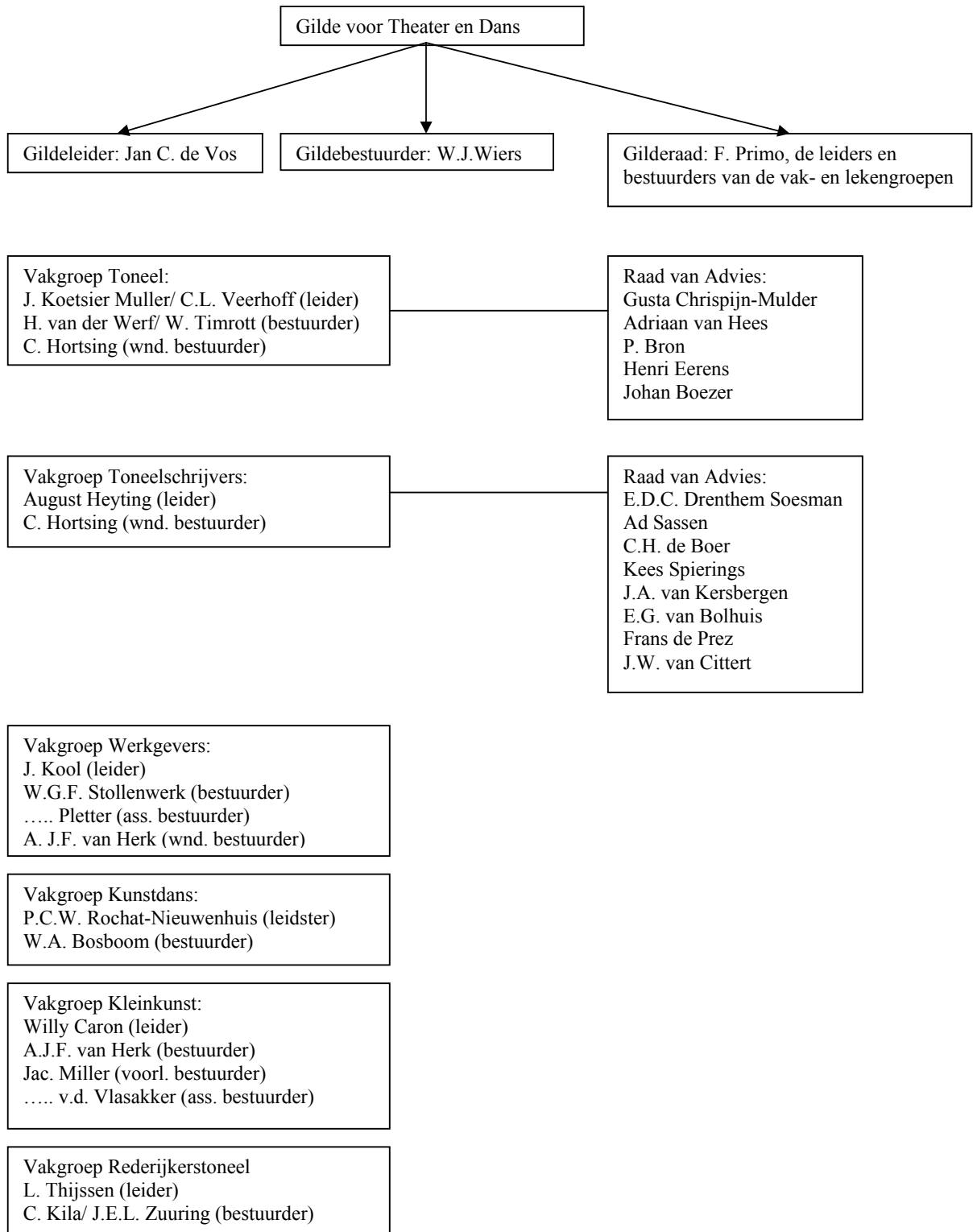
NIOD, DVK-archieff, map 178e.

Onduidelijk blijft of we hier te maken hebben met twee verschillende pogingen of dat ze beide acties in het verlengde van elkaar liggen. Gelet op de verschillende te engageren acteurs en actrices en het geringe verschil in het totale eindbedrag van de begroting is het niet voorstelbaar dat deze tweede begroting werd opgesteld na een eerste contact met het DVK.

Bijlage 6: Organigram van de Nederlandse Kultuurkamer

Bijlage 7: Organigram van het Gilde voor Theater en Dans

Lekendans:

Vakgroep Gezelschapsdansleraren:
H. Kwekkeboom (leider)
W.J.N. van Dalen (bestuurder)
G.J. de Lange (controleur)

Vakgroep Volksdans
E. v.d. Ven-ten Bensel (leidster)

Bron: NIOD. Archief Nederlandsche Kultuurkamer, map 23a. Schema samengesteld uit verschillende lijsten uit deze map.